

האם היתה חורן מולדתו של איוב ? (מסורות עתיקות בכתובים על מגורי איוב)

מאת

חיים ברגר

חוקרי-המקרא מתקשים בקביעת מולדתו של איוב. ברשימת היוחסין והתולדה של אבות העברים, שמוצאם מארם, וכן בפרשת הסתעפותם של שבטי ארם שכני-ישראל במזרח, קיימת מסורת כפולה ובלתי-ברורה, שיסודה בפילוג ענפי שבטים שזכרם בא במקרא. תהליך זה הטיב להגדיר ב. מייזלר (הוא פרופ' מזר) בספרו "תולדות ארץ ישראל" עמ' 98: "בשאלת בתי-אב שישבו בארץ מקדמת-דנא (ראה דבה"א ז', כ ואילך), קשורה קשר אמיץ שאלת התפלגות שבטי ישראל והסתעפותם לענפים ולקבוצות בזמנים שונים — תהליך מלא תסבוכת שעדיין סתומותיו מרובות מברורותיו בכל הנוגע לקורות המשפחות והתמזגותן לגוף העם".

התפשטותם של בתי-אב מן הענף הארמי בעקב נדודיהם והאחוזותם "במולדת" חדשה, גרמה לכפילות ואף לשילוש בכיוון האוריינטציה על ארצו של איוב. כל "מצדד" שנתפס לכיוון שלו — אם דרומי-אדומי ואם צפוני-ארמי — מסתמך לגופי-עניינו בנתונים ונימוקים גינאולוגיים-אתניים או לשוניים ואחרים. ואלה כתובים ביחס לעוץ ה"אדומית":

"עוץ — מאלופי החורי בארץ אדום, בראשית ל"ו, כה, והשווה: דבה"א א', וי"ב; איכה ד' וכנראה גם ירמיהו כ"ה, כ: "ואת כל מלכי הארץ העוץ ואת כל מלכי ארץ פלישתים".

עוץ ה"הארמית":

"ובני-ארם, עוץ וחול וגו' — בראשית י', יג; ועוץ בן-נחור אחי אברהם. "את עוץ בכורו ואת בוז אחיו — אבי ארם" (בראשית כ"ד, כא).

היאך לפתור את כפילות היחס במובאות לעיל וכן בדבה"א א', יח — עוץ מאלופי ארם, ואולי בהמשכו של אותו פרק, מיוחס עוץ לאדום? ואולי לוטה בכפל הנוסח דגן מפתח לפתרון משוער, היינו קיום ענף מאבות השבט שנפרד בתוקף גורמים שונים מעם חטיבתו המקורית? כגון: "ונסעתם מקדם וימצא בקעה", כלומר — התנחל בחבל מרוחק.

הדעה הרווחת ביותר, כי מולדתו של איוב היתה באחד מחבלי אדום, אינה מבוססת למדי. מבטחם של הסוברים ב"שישי ושמיחי בת-אדום יושבת בארץ עוץ" (איכה ד', כא) מופרך הוא לדעת מזר, ולדבריו — אין להאחז במקור המאוחר "איכה" — "כי לא זו בלבד שהפסוק כלו תמוה, אלא שבתרגום השבעים חסרה המלה עוץ". אסמכתא נוספת לבעלי הנטיה ה"אדומית", משמש לדעתם ריעו של

איוב, אליפו התימני. באשר המונח הגיאוגרפי והאתני "תימן" מופיע במקרא ובפי נביאנו בשם נרדף לארץ אדום.

לעומתם מניח מור "יחס בני-נחור והמסגרת ההיסטורית של ספר איוב" (ציון, שנה י"א, תש"ו), על יסוד ניתוח הרקע ההיסטורי והגיאוגרפי, שארץ עוץ היתה בגליל הפרת התיכון (החלק הסורי), בסביבת חרן ועיר-נחור, מולדתה ומכורתה של התרבות העברית.

לזכותם של בעלי-הכוון הסורי-ארמי, מסייעים כמה נדבכי-יסוד שבכוחם לחזק את גירסתם. בד בבד עם שם הארץ (עוץ), הגדיר מחבר הספר את מרחב-המחיה בעורפו של איוב, באומרו שהיה "גדול מכל ארץ הקדם". לכאורה, מושג אתני וגיאוגרפי המסמן בתנ"ך את הקטע הצפוני-מזרחי ממרחב המדבר הסורי. כבר אברהם שולח את בני קטורה קדמה, אל ארץ הקדם, כלומר למדבר הסורי ולאזור הפרת. יעקב אבינו הולך ארצה בני-קדם ובה הוא מוצא את רועי הצאן מחרן. בלעם בא מהררי קדם (במדבר כ"ג), היינו מפתור אשר על נהר פרת. וכי אין היכרות מכורה בדבר, שיחזקאל בן-בוזי בחזיונותיו ותוכחותיו על נהר כבר באזור חרן, מציין את איוב חליפות בסמיכות מקום: "והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דנאל ואיוב המה בצדקתם ינצלו נפשם" (יחזקאל י"ד, יד).

סגנונם הפיזי הנשגב של איוב וריעיו שאין כמעט דומה להם לרציפות בהקף הנושאים שבין אדם לקונו בספרי המקרא האחרים, סגנון הרצוף משלים והדגמות מעולם הקוסמוגוני הנגלה והנסתר, מהווה יחידה אטימולוגית הנובעת ממקורות השפה הארמית. לשון הספר, כמו כן פשיטת הכשדים על רועי-איוב (שם א', ז) ומקור שמו הכנעני-ארמי וכיוצא ב"זוטות" אלו — כלום אינן עדות מסייעת לכיוון צפוני?

נוכח נסיבות זיהוי של ארץ עוץ בשני חבלים נפרדים ורחוקים זה מזה, קיימות מסורות עתיקות-יומין, יהודית וערבית ביחס למקום מגורו וקבורתו של איוב. הצד השווה והאופייני בהן הוא, כי שתיהן קובעות את מכורתו של איוב בחורן, בחבל מרכי ורבגוני מבחינות שונות והמהווה אזור-ביניים לגבי הנחות בכיוון הצפוני והדרומי כנ"ל.

מסורת זו על מקום-מגורי איוב רצופה ומעורה בדורות הראשונים שלאחר ב"ש, ומקום צמיחתה, לפי מקורות עבריים וערביים (נוצריים ואח"כ מוסלמיים), מהווה החורן. לדברי אנדה מדרשית, היתה העיר קרניים (לפי סברה, היא שיח"סעד לצפון ארצי בבשן), עיר מושבו של איוב ונעריו נתפסו שם ע"י בני-שבא (רות רבה, ב'). קרניים זו מפורסמת בתקופת המקרא ובמלחמות המכבים. אבוביוס (המאה הדי') כותב ב"אנומסטיקון" על קרניא=קרניים "שם מראים לפי המסורת את ביתו של איוב". עולת-רגל נוצריה מסוף אותה מאה מספרת שבקרה בקרניאס, "עירו של איוב הקדוש ונערץ יותר מכל כסא מלוכה בעולם. אולם למראה אשפת-איוב, אפשר לקבל השראת אלוה ותנחומים. לפיכך רבים עולים לשם, גם מעבר לים בכדי לחזות בגל האשפה ולנשק את האדמה שהיתה במה ליסורי-איוב".

איוב נערץ במסורת הנוצרים החל מימיה הראשונים: יעקב השליח (האפוסטול) המטיף באגרתו לענוה ומביא למופת צרות הנביאים ואורך-רוחם, מציין לשבח

את "כח הסבל וכוח סבלות איוב" (אגרתו יעקב ה'ת"א). אין תימה אם נושאי הנצרות הראשונים בחורן, הקימו כאן מנזר לזכרון הנערץ ששרידינו תוארו וצוירו ע"י סירה החורן הראשונים. בספר הקוראן נזכר איוב כנביא וכצדיק, פעמיים מסופר על מנת היסטוריים ועל תשועת אלה שזכה לה. לפי ההיסטוריונים הערבים, חמזה אל-אספהאני ואבולפידה בנה עמרה אל-מלכם השני של העיסאנים שורת מנזרים בחורן, ביניהם דיר-איוב. גם הגיאוגרף יאקוט אל-חמאוי (המאה ה"ג) מוסר שאיוב היה חי בבשן, בכפר בנה "הנדוע" מתקופת המשנה והתלמוד, ושם היה המחנה של איוב (מנזל איוב). והגיאוגרף מסעודי אומר שבסביבת נה השתרעו שדות המרעה של איוב (מראעי איוב) עולה רגל יהודי, ממתצית המאה ה"ג ר' יעקב השליח שביקר את קברי אלדד ומידד באזור עזרוע, אומר "ומזרוע לאדריעי קבר איוב". בין תושבי החורן רווחת מסורת שמכורתם היתה מולדת וכור-מבחן לאיוב. עד ימינו מראים הפלחים שבסביבת שית-סעד על "מקאם איוב", (סלע איוב) המשמש מקום תפילה, מקעד איוב, מקום מושבו של איוב, וכיוצא בזה.

על "מדוכת" עוץ נתוספו כמה דעות הראויות לשימת לב מפאת קרבתן לאתר המסורת. החוקרים הלשר והול מזהים את חבל עוץ ממזרח לואדי סירחאן, הוא הנחל שסעיפו העליין (ואדי רגיל) יורד מהרי חורן. רבי אשתורי הפרחי, בהסתמכו על תרגומו של ר' סעדיה הגאון (בראשית י"ב) "ובני ארץ עוץ, חול וגו'" מחליט כי ארץ עוץ היא נפת הגנים והנה — אל-עוטה שמדרום וממזרח לדמשק.

